УДК 347.193.4:347.195

Наталія Віталіївна ШИШКА,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 4
Харківського національного університету внутрішніх справ;
https://orcid.org/0000-0002-3396-4530

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ТА ДЕРЖАВА УКРАЇНА: ДЕЯКІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ЇХ У ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

Держава не може безпосередньо володіти всією масою свого майна та використовувати його для народу, тому вона реалізує своє право на нього через свої органи, тобто через створені нею юридичні особи публічного права, майно яким передається на основі відповідного обмеженого речового права (в оперативне управління, господарське відання чи право постійного користування (щодо земельних ділянок)).

Як вважав А. В. Венедиктов: можна обґрунтувати введення в цивільний оборот державних юридичних осіб (тобто так званий «розподілений фонд») необхідністю існування «персоніфікованого товаровласника», оскільки держава, як власник великого числа об'єктів цивільних прав, не наділена здатністю до самостійного здійснення свого права власності, не здатна бути повномірним господарюючим суб'єктом, носієм інтересу [1]. Інший визнаний вчений А. В. Міцкевич висловився, що право державної … власності є юридичним вираженням економічних відносин всенародної власності, які означають, що основні засоби і знаряддя виробництва та інше державне майно є всенародним надбанням, і використовуються в загальнонародних інтересах, за єдиним … планом [2].

Позиція, що майно має слугувати певній меті й приносити благо для людей і суспільства, пов'язується з формуванням і становленням держави та її слугуванню людині. Як вказував І. О. Покровський, ті чи інші цілі (просвітництво, ненависть бідних тощо) можуть виходити далеко за межі індивідуального життя; але служіння їм може бути метою людини. Це досягається створенням установ: для постійного слугування цій меті виділяється майно і визначаються органи, котрі будуть експлуатувати його відповідно до призначення [3]. Така форма участі держави у майнових відносинах, через створені нею юридичні особи публічного права, дозволяє передати в управління професійним управлінцям і усунутися від невластивих їй функцій. Ще Г. Ф. Шершеневич зазначав, що «на акціонері не лежить обов'язок особистої участі в справах. Він може обмежитися внесенням свого внеску і зосередити всю свою … увагу на справах, які ближче зачіпають все його майно» [4]. Можна припустити, що створення юридичних осіб публічного права дозволяє зосередитися їй як власнику не на питаннях діяльності юридичної особи або отримання користі за для людини від діяльності такої особи та/або майна, а на загальнонаціональних, суспільних завданнях та інтересах.

Відповідно, слід погодитись з Л. М. Сморчковою, що держава є єдиною соціальною організацією, що об'єднує все населення своєї території, і її соціальне призначення – здійснення різноманітних колективних потреб суспільства: від забезпечення внутрішньої згоди різних верств населення до самозахисту себе як цілісного суверенного утворення [5].

Наявність державної власності необхідна для виконання спільних завдань, в яких виражається загальносоціальне призначення держави і визначаються основні напрямки його діяльності з управління суспільством [6]. При цьому існування державної власності в сучасних умовах державності соціально обґрунтовано і є однією з необхідних умов її успішного функціонування не тільки самої держави, але й юридичних осіб публічного права.

Однак держава як власник багатолика [7]. Вона виступає не тільки у формі державної скарбниці, а й у формі державних підприємств та установ, зокрема через органи державної влади, більшість з яких відповідно до чинного законодавства є юридичними особами публічного права, а за своєю суттю, – установами публічно-правового характеру. Через цих осіб держава реалізує різні функції, які вона повинна виконувати згідно закону. Такої позиції притримується Д. О. Шевчук [8].

Одним із актуальніших питань є участь юридичних осіб публічного права в майнових відносинах, зокрема питання про співвідношення держави як самостійного учасника цивільних відносин і її органів, які діють від імені держави як публічно-правового утворення.

Як справедливо зазначає проф. О. В. Дзера, для здійснення своїх функцій як власника держава створює відповідні органи державної влади, якими, відповідно до Конституції, є Кабінет Міністрів України, що здійснює управління об'єктами державної власності (ст. 116 Конституції України). Але, оскільки Кабінет Міністрів України безпосередньо не може забезпечити управління всіма об'єктами державної власності, частину своїх повноважень він делегує іншим створюваним органам виконавчої влади (міністерствам, комітетам, місцевим державним адміністраціям) [9].

Незважаючи на те, що, згідно з ЦК України, держава діє в цивільних правовідносинах на рівних засадах з іншими учасниками таких відносин, однак, будучи їх учасником, держава самостійно не здатна безпосередньо брати в них участь. З огляду на це ЦК України у ст. 170 закріпив положення, згідно з яким держава бере участь у цивільних відносинах через свої органи в межах їхньої компетенції. Враховуючи такий підхід законодавця, вбачається, що такими органами є органи державної влади, які можуть мати статус юридичної особи. Проте остання властивість не має значення, оскільки дії цих органів підпадають під публічну компетенцію. Як вказує І. В. Спасибо-Фатєєва, надання

© Шишка Н. В., 2019

органам державної влади статусу юридичної особи вимагає не лише їхня безпосередня участь у приватних відносинах, але й виконання дій для набуття державою цивільних прав та обов'язків [10].

Особливість цивільно-правового становища юридичних осіб публічного права полягає у тому, що вони мають похідний характер щодо правового статусу в цивільних відносинах їх засновників. Не може один суб'єкт права, який є засновником іншого суб'єкта, передати останньому більше прав, ніж має сам [11]. При цьому складним завданням, як зазначав проф. Є. О. Суханов, є розмежування випадків участі в обігу публічно-правових утворень (суб'єктів публічного права – Н. Ш.) у цілому та органів, що діють від їхнього імені, котрі, хоча й не є власниками закріпленого за ними майна, але наділені обмеженими речовими правами щодо нього, у результаті чого набувають статусу юридичних осіб (як правило, установ) – самостійних учасників цивільних відносин [12].

Аналіз чинного цивільного законодавства наштовхує на висновок, що правовий статус держави як учасника цивільних відносин, зокрема, питання цивільної правосуб'єктності, організаційно-правової форми, механізму цивільно-правової відповідальності не визначено. Нині державу не можна визнавати юридичною особою [13], так як для цього не створено юридичних передумов в положеннях ЦК України. Оскільки, крім загальних положень участі держави у цивільних відносинах (гл. 9–11 ЦК України) питань здійснення право власності (ст. 326 ЦК України) або деякі питання набуття (ст. 343, 352–354 ЦК України), питань що виникають з делікту (ст. 1191 та 1207 ЦК України) більш нічого не має.

Проте у юридичній науці держава розглядається або як юридична особа [14], або як особливий суб'єкт – суб'єкт sui generis [15]. Ми підтримуємо тезу тих вчених які визнають державу як особливого суб'єкта, який хоч і має риси юридичної особи, але останнім не є. Тобто ми є прибічниками класичного «трьохелементного вчення» який був започаткований Гірке [16] та продовжений Г. Єллінеком [17]. Така концепція була сприйнята законодавцем та відображена системно в ст. 2 ЦК України, за якою учасником цивільних відносин є особи (фізична або юридична особа) та суб'єкти публічного права (суб'єкти sui generis). Останній елемент такої системи формує систему нижчого рівня до якої відноситься держава Україна.

Продовжуючи питання випадків особистої участі держави у цивільних відносинах слід зазначити, що така прогалина у праві заповнюється положенням про те, що участь держави у цивільних відносинах (у тому числі й у майнових (ст. 326 ЦК України)) реалізується через створених нею осіб (п. 2, 3 ст. 167 ЦК України), зокрема через органи державної влади (ст. 170 ЦК України). Щодо цього набуває актуальності твердження про те, що функціонування держави як специфічної складної інституції було б не можливим без посередництва спеціально створених державних органів, які формують і виражають її волю у відповідних сферах [18]. На погляд Г. Єллінек, держава може існувати лише опосередковано через існування своїх органів, поза якими вона є «юридичним ніщо». Проте органи висловлюють не свою волю, а волю держави (безпосередньо або опосередковано. – *Н. Ш.*). Вони практично не є самодостатніми суб'єктами права. Орган представляє державу, але не як окрема особа у праві і тільки в межах своєї компетенції [17].

Невизначеність правового статусу держави у цивільних відносинах не єдина проблема позитивного цивільного права України. Вона посилюється іншою проблемою органів державної влади, зокрема їх правовим становищем при набутті та здійсненні цивільних прав та обов'язків для держави та участі у цивільних (зокрема, в майнових) відносинах.

Список бібліографічних посилань

1. Венедиктов А. В. Правовая природа государственных предприятий. 2-е изд. Л. : Прибой, 1928. С. 70–71
2. Мицкевич А. В. Субъекты советского права. М. : Госюриздат, 1962. С. 100.
3. Покровський И. А. Основные проблемы гражданского права / редкол.: Козлова Н. В., Корнеев С. М., Кулагина Е. В., Панкратов П. А. 3-е изд., стер. М. : Статут, 2001. URL: http://civil.consultant.ru/elib/books/23/page_17.html (дата звернення: 20.10.2019).
4. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права: Введение. Торговые деятели. Т. 1 / редкол.: Ем В. С., Козлова Н. В. М. : Статут, 2003. С. 170.
5. Сморчкова Л. Н. Правовой режим имущества, полученного организациями Пограничной службы Российской Федерации за счет внебюджетных источников : дис. … канд. юрид. наук : 20.02.03. М., 2002. 193 с.
6. Витрянский В.В. Недействительность сделок в арбитражно-судебной практике // Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика : сб. памяти С. А. Хохлова / Авилов Г. Е., Алексеев С. С., Брагинский М. И., Витрянский В. В. и др. ; отв. ред.: Маковский А. Л. М. : Изд-во Междунар. центра финанс.-экон. развития, 1998. С. 138.
7. Андреев В. К. Правовые проблемы распоряжения и управления федеральной собственностью. *Государство и право*. М. : Наука, 1999. № 4. С. 43–52.
8. Шевчук Д. А. Гражданское право. М. : Эксмо, 2009. 386 с.
9. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар : у 2 ч. Ч. 1 / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Київ : Ін Юре, 2004. 692 с.
10. Спасибо-Фатєєва І. Деякі проблеми, пов'язані з участю держави Україна в цивільно-правових відносинах. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 4 (47). С. 101.
11. Іванов С. О. Участь юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах (на прикладі Міністерства оборони України) : дис… канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2008. 251 с.
12. Суханов Е. А. Об ответственности государства по гражданско-правовым обязательствам. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации*. М. : ЮРИТ-Вестник, 2001. № 3. С. 116–125.
13. Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс : підручник. Київ : Атіка, 2005. 560 с.
14. Чиркин В. Е. Юридическое лицо публичного права. М. : Норма, 2007. 352 с.
15. Слепнёв А. В. Государство как субъект правоотношений : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2009. 20 с.

16. Gierke O., Herausgeg. von K. Deutsches Privatrecht. Erster Band, Allgemeiner Teil und Personenrecht. Leipzig : Verlag von Duncker&Humblot, 1895. 897 p.

17. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Право современного государства. Т. 1 / под ред.: Гессен С. И. 2-е изд., испр. и доп. СПб. : Н. К. Мартынов, 1908. 626 с.

18. Борисова В. І. Органи юридичної особи // Проблеми законності : Респ. міжвідомч. наук зб. / Національна юридична академія України. Харків, 2002. Вип. 53. С. 33–39.

Одержано 23.10.2019

УДК 347.951(477)

Олександр Романович ШИШКА,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 4
Харківського національного університету внутрішніх справ;
https://orcid.org/0000-0002-1396-0508

ЧИ ВОЛОДІЄ ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ СИЛОЮ ПРАВИЛА STARE DECISIS[1]?

Відповідно до ч. 5 ст. 13 Закону України від 02.06.2016 № 1402-VIII «Про судоустрій та статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах ВС, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Також, в ч. 6 вказується, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду (далі – ВС), враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. На висновки ВС звертає свою увагу і ч. 4 ст. 263 ЦПК України та ч. 4 ст. 236 ГПК України. Так, при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах ВС. Наведене демонструє, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд обґрунтовуючи своє рішення, відповідно до приписів закону (ч. 5 та ч. 6 ст. 13 Закону № 1402-VIII, ч. 4 ст. 263 ЦПК України та ч. 4 ст. 236 ГПК України) має опиратися на висновки, викладені у постановах ВС. Це, виходячи з положень п. 5 ч. 4 ст. 265, ст. 382 та ст. 416 ЦПК України, надає можливість учасникам справи в інтересах правової визначеності, передбачуваності та рівності перед законом зрозуміти мотиви суду при застосуванні тієї чи іншої норми права у судовому рішенні, зрозуміти логіку судового судження.

Щодо висновків Верховного Суду України (далі – ВСУ), то ЦПК, ГПК України, у тому числі і Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII «Про судоустрій та статус суддів», не містять жодної норми, в якій прямо було би зазначено, що висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах ВСУ є обов'язковими чи мають враховуватися усіма судами системи судоустрою України. Хоча, фактично, переважна більшість судів[2] продовжують застосовувати висновки ВСУ при вирішенні справ у судді, не зважаючи на те, що норми процесуального права, на які вони посилаються не мають жодних правових підстав це робити.

Алогізмом такому законодавчому підходу створює лише одна норма, що міститься в Розділі XIII «Перехідні положення» ЦПК України. Так, відповідно до п. 7 ч. 1 цього Розділу суд, який розглядає справу в касаційному порядку у

[1] Правило stare decisis – це правило, згідно з яким логічні силогізми, на яких суд засновував своє попереднє рішення, є обов'язковими у всіх наступних випадках, в яких факти по суті однакові (stare decisis et non quieta movere, «залишатися на вирішенні і не порушувати спокою»).

[2] Наприклад, у справах, що зареєстровані в ЄДРСР під номерами 71666775 (2018 р.), 71666779 (2018 р.) КЦС ВС при застосуванні правових висновків ВСУ посилається на ч. 4 ст. 263 ЦПК України (яка закріплює обов'язок судів щодо врахування правових позицій ВС, а не ВСУ). Аналогічна ситуація відслідковується і в рішеннях судів нижчої інстанції (наприклад, це стосується справ, що зареєстровані в ЄДРСР під номерами 72122479 (2018 р.), 82371637 (2019 р.)). У справах, що зареєстровані в ЄДРСР під номерами 75029875 (2018 р.), 79155511 (2019 р.), 79881356 (2019 р.), 179714362 (2019 р.), 80077626 (2019 р.) застосування судом висновків ВСУ обґрунтовується посиланням на ч. 1 ст. 417 ЦПК де, як зазначається ними: судова практика повинна відповідати рішенням касаційної інстанції; правова позиція ВСУ, виходячи з цього положення є обов'язковою для судів. Хоча цікавим є той факт, що ч. 1 ст. 417 ЦПК не має жодної прив'язки до правової позиції ВСУ, а стосується обов'язковості вказівок для суду першої та апеляційної інстанцій, що містяться в постановах КЦС ВС у разі повного або часткового скасування рішень і передачі справи повністю або частково на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанцій. Застосування висновків ВСУ певними судами обґрунтовується і посиланням на підпункт 7 пункту 1 розділі XIII «Перехідні положення» ЦПК України. Враховуючі таке положення, суди (наприклад справа, що зареєстрована в ЄДРСР під номерами 73883052 (2018 р.), 72501711 (2018 р.), 75030720 (2018 р.), 78938690 (2018 р.), 80077521 (2019 р.)) приходять до висновку, що фактично, висновки ВСУ повинні враховуватись судами так само як і висновки ВС, адже щоб відійти від них необхідно здійснити перегляд відповідного питання ВП ВС. Є і випадки (наприклад справа, що зареєстрована в ЄДРСР під номерами 82390773 (2019 р.)), коли суди з посиланням на підпункті 7 пункту 1 розділі XIII «Перехідні положення» ЦПК України та на ч. 2 ст. 417 ЦПК (щодо обов'язковість вказівок, що містяться в постанові суду касаційної інстанції та меж застосування таких вказівок) вирішуючи питання конкуренції між висновками ВСУ та КЦС ВС враховують висновки ВСУ. При цьому, аргументом останнього суд вказує, що при прийнятті рішення у вказаній справі суд не зобов'язаний враховувати судження викладені у постановах КЦС ВС.

© Шишка О. Р., 2019